

адаптації та інтеграції в українське суспільство депортованих кримських татар, а також осіб інших національностей, відродження і розвитку їхньої культури й освіти; надання засобам масової інформації рис національної самобутності, національної та державної відповідальності за розвиток національної культури, словесності, різних напрямів культури та мистецтв, літератури національностей України.

Сучасний етнополітичний організм сформувався історично шляхом органічного поєднання двох основних процесів. Перший пов'язаний з етногенезом українців як автохтонного, корінного населення. Другий процес зумовлений міграцією представників інших народів під впливом найрізноманітніших чинників [9].

У процесі етнонаціональних досліджень важливого значення набуває історіографічна різновидність етносів. Узагальнюючи позитивний і негативний історичний досвід, виносячи уроки з етнічного минулого, наукові дискурси сприяють виробленню адекватної відновленій Українській державі демократичної етнонаціональної політики, яка б, з одного боку, спиралася на критично переосмислений власний досвід, а з іншого – врахувала б міжнародну практику розв'язання національних проблем і захисту прав меншин, ґрунтуючись на юридичних нормах і християнській моралі.

1. Актуальні питання соціально-політичного розвитку регіону: Мат. наук.-практ. конф., 24 жовтня 2003 р. / Нац. акад. держ. управ. при Президентові України; Одес. регіон. ін-т держ. управл. / О.П. Якубовський (голов.ред.). – О., 2004. 2. Варварцев М.М. Італійці в Україні. Біографічний словник діячів культури. – К., 1994. 3. Вервес Г. Українці на рандеву з Європою. – К., 1996. 4. Вівчарик М.М., Падалка С.С. Україна в етнонаціональному вимірі. – К., 1999. 5. Губерський Л. та ін. Культура. Ідеологія. Особистість: Методологічно-світоглядний аналіз / Л. Губерський,

В. Андрущенко, М. Михальченко. – К., 2002. 6. Губогло М.Н., Червона С.М. Кримскотатарское национальное движение : В 2 т. / РАН; Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. – М., 1992. 7. Етнонациональний розвиток України. Терміни, визначення, персонали / АН України; Ін-т держави і права; Ін-т мовознавства; Ін-т нац. відносин і політології; Ін-т укр. мови; Ін-т філософії; Тов. "Знання" України / Ю.І. Римаренко (відп. ред.), І.Ф. Курас (відп. ред.). – К., 1993. 8. Єстух В.Б. Етнонаціональна структура українського суспільства: Довід. – К., 2004. 9. Єстух В. Национальні меншини між державною етнополітикою та самовизначенням // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 1–2. 10. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; / Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К., 1996. 11. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 1993. – Вип. 3. 12. Міжнародна Одесський край: образ і реальність: Документы. Очерки. Материали : В 3 т. / РАН; Центр по изучению межнациональных отношений Ин-та этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая / М.Н. Губогло (ред.), Л.А. Ануфриев (авт.-сост.), А.П. Якубовський (ред.). – М., 1997. 13. Надорна Л.П. Національна ідентичність в Україні / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 2002. 14. Надолішній ПЛ. Етнонаціональний фактор адміністративних реформ в Україні: проблеми теорії, методології, практики: Монографія. – К., 1998. 15. Національна культура в сучасній Україні / І.Ф. Курас. – К., 1995. 16. Національні процеси в Україні. Історія і сучасність: Док. і мат. : Довідн. : У 2 ч. / В.Ф. Панібудьласка (ред.), І.О. Кресіна (упоряд.). – К., 1997. 17. Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис. – К., 2000. 18. Римаренко Ю.І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. – К., 1995. 19. Римаренко Ю.І., Вівчарик М.М. та ін. Етнос. Нація. Держава: Україна у контексті світового етнодержавницького досвіду / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького / Ю.І. Римаренко (ред.). – К., 2000. 20. Римаренко Ю.І., Шкляр Л.Є., Римаренко С.Ю. Етнодержавознавство: Теоретико-методологічні засади: Підручн. / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Київ. ун-т права. – К., 2001. 21. Тиводар М. Етнографія / Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород, 1998. 22. Шелест Д.С., Юрченко М.М. Правові основи державного управління регіональними етнонаціональними процесами в Україні // Зб. наук. праць. – О., 1998. – С. 339–350. 23. Якою має бути етнополітика Української держави // Віче. – 1992. – № 8.

Надійшла до редакції 22.02.06

А. Петренко, здобувач

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ КОЛЕКЦІЇ РОСІЙСЬКИХ СТАРОДРУКОВАНИХ ВИДАНЬ XVII–XVIII СТОЛІТЬ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ М. МАКСИМОВИЧА КІЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Подано коротку історію створення російських зібрань кінця XVI–XVIII ст. Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

We have the short story of creation of the Russian collection ending of XVII – XVIII century of Kyiv Taras Shevchenko national university scientific library after M. Maksymovych.

Поринути у глибину століть, відчути зв'язок часу – мета не тільки спеціалістів книжкової справи, але й науковців. Історичний шлях, яким пройшли стародруковані видання від початку друкування до сьогодення, ми можемо прослідкувати, звернувшись до історичних довідок, публікацій науковців, окремих монографій, нарешті до самих оригіналів в архівах та бібліотеках. Вивчення їх свідчить про стрімке зростання інтересу до історичного минулого як українського народу, так і світової науки, освіти та культури. Один з найбільших вищих навчальних закладів України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка залишається важливим осередком науки, а його Наукова бібліотека імені М. Максимовича, маючи багаті книжкові фонди, у деяких галузях знань навіть унікальні, слугує незамінною базою в ученій навчальній та дослідницькій роботі [13, с. 7].

Бібліотека Київського Університету св. Володимира була заснована одночасно із самим Університетом у 1834 р. Основою утворення фонду бібліотеки стала література Волинського (Кременецького) ліцею, що налічувала в собі 34 378 томів (24 379 назв). До 1840 р. фонди бібліотеки були поповнені книгами з Віленського університету, з Віленської медико-хірургічної академії, з Віленської Римсько-католицької академії, а також із Санкт-Петербурзької Ермітажної бібліотеки. Комплектування фонду бібліотеки у XIX ст. мало систематичний харак-

тер, що сприяло його швидкому зростанню. Бібліотека поступово склалася як одна з найбільших за обсягом та науковим значенням за змістом і складом універсальних наукових та освітніх книжкових зібрань Російської імперії. Із середини XIX – початку ХХ ст. бібліотека стала однією з найбільших в Україні. Поповнення бібліотеки припинилося під час Першої світової війни 1914 р. У жовтні 1915 р. бібліотека у повному складі була евакуйована з університетом до Саратова. У вересні 1916 р. майно бібліотеки повернулося до Києва і вже у 1925 р. налічувало понад 700 тис. примірників. У 20-ті р. ХХ ст. у зв'язку з реорганізацією вищих навчальних закладів від університету відокремлюється Медичний та Педагогічний інститути. Університет стає Київським Інститутом народної освіти, а зібрання бібліотеки передаються до Всенародної бібліотеки України (нині – Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського), бібліотеки Медичного інституту та інших навчальних закладів м. Києва. У 1933 р. Київський університет за Декретом уряду знову поновлено. Із 1940 р. університетська бібліотека оформилася в самостійну адміністративну одиницю й отримала статус Наукової бібліотеки. Під час Великої Вітчизняної війни бібліотека університету припинила свою діяльність, а вже 11 листопада 1943 р. відновила. За всю подальшу історію свого існування бібліотека продовжувала збагачувати свої фонди. Незважаючи на зазначені обставини, част-

© А. Петренко, 2007

тину стародрукованих, рідкісних та цінних видань вдалося зберегти, що дало підставу для створення у 1983 р. відділу рідкісної книги. Зібрання бібліотеки містять ключ до розуміння життя й діяльності їх минулих власників, окремого періоду історії. Адже література конкретної епохи є носієм особливостей свого часу і виключенням не є видання кінця XVII–XVIII ст.

Важливе значення для розвитку культури наприкінці XVII – початку XVIII ст. мала реформа шрифту. Відбувається перехід від літургійного книгодрукування XVI ст. до унікального, різнообразного за змістом книговидавництва, яке й піднімає російське книгодрукування на рівень західноєвропейського. Без сумніву, на останній стадії цього процесу величезну роль зіграла особистість Петра I, яка дала могутній поштовх друкарству світських книг, переважно наукового змісту. Петро I почав проводити низку перетворень у країні, що викликало глибокі зміни у всіх сферах суспільного життя. Він усвідомлював, що необхідне включення держави у спільнотоєвропейську торгівлю потребує виходу до моря. Північна війна, яка продовжувалася 21 рік між Росією та Швецією, вимагала значного поповнення у військовій справі. З'явився попит на військово-технічну літературу. Потрібні були також підручники з усіх галузей знань і наукова література. Створити таку нову книгу Московській друкарні, який було властиво церковне книговидання, було складно, оскільки друкарська техніка, її шрифти застаріли, вони вже не відповідали новим вимогам життя [11, с. 181].

Московська друкарня випустила декілька підручників нового зразку. У 1703 р. виходить у світ підручник з математики, складений Леонідом Магніцьким. Ця книга мала назву "Арифметика". Вона являла собою енциклопедію сучасних знань в області арифметики, алгебри, геометрії й тригонометрії [1, с. 50]. У цьому підручнику вперше використовувалися арабські цифри; до цього часу в московських книгах застосовувалася виключно літерна система цифр (грецька). На початку тексту містилася гравюра, де зображені двох великих грецьких учених – Архімеда і Птоломея; виконана ця гравюра російським майстром Михайлом Тарновським [11, с. 181]. На першій сторінці перед текстом інша гравюра, на якій зображено символічну фігуру Арифметики з ключем у руці від храму знання. Як підручник ця книга більше півстоліття використовувалася в школах [23, с. 5]. Один із примірників Л. Магніцького "Арифметики" [17] зберігається в університетській бібліотеці імені М. Максимовича.

На території колишньої Російської імперії з'явився великий попит на навчальну і наукову літературу. Друкарі зіштовхнулися з потребою у новому шрифті. Назріла необхідність замінити старослов'янський кириличний друкарський півустав зручнішим і сучаснішим шрифтом. Робилися спроби створити російську книговидавницьку базу у столиці Голландії – Амстердамі. З дозволу Петра I за цю справу взялися голландський купець Ян Тессінг і поляк Ілля Копієвич, що добре знатав російську, грецьку та латинську мови. І. Копієвич за період з 1699 по 1706 рр. випустив російською мовою 20 видань. Це були невеликого обсягу та формату книжки, надруковані модернізованою кирилицею: "Латинська граматика" (1700), "Притчі Езопові" (1700) та ін. Стилізовані під кирилицю літери амстердамських шрифтів Я. Тессінга не задовольнили Петра I. Він наказав російському словолитнику Михайліві Єфремову доопрацювати їх. Першою книгою, надрукованою у 1708 р. в Москві одним із шрифтів Я. Тессінга та М. Єфремова, був підручник "Геометрия словенски землемерие". 29 січня 1710 р. Петро I, відредагувавши рисунки деяких літер, затвердив цей шрифт, який отримав назву гражданський. Літери гражданського шрифту базувалися на поєднанні графіків голландської (в її основі лежали шрифти

Н. Жансона і К. Гарамона) та кращих взірців російського гражданського письма, сформованого наприкінці XVII – початку XVIII ст. на ґрунті гражданського скоропису [19, с. 333–334]. Новий гражданський шрифт відзначався чіткою графічністю. Тут були повністю відсутні елементи стилізації, притаманні російським друкарським шрифтам, створеним амстердамськими словолитниками.

Книгодрукарську справу Петро I розглядав як масштабне державне завдання. З'явилося нове у книжковій структурі: пояснення термінів ("толкование непонятных речений" у книзі "Введение в историю", 1718), наскрізна (повна) нумерація сторінок, чіткий поділ тексту на параграфи та абзаци, публікація в кінці книги змісту видання, вміле використання складальних орнаментально-декоративних прикрас. Формати книжок стали меншими і зручнішими для користування. Книги друкували головним чином на привізному папері, а для виготовлення географічних карт або великих гравюр брали цукний папір, виготовлений на російських паперових млинах [19, с. 334]. Значна частина книг видавалася у шкіряних палітурках.

З 1708 по 1726 р. у Петербурзі та Москві видруковано близько 350 видань російською мовою (гражданським шрифтом) і 30 книжок іноземними мовами. Це були книги з історії, філософії, політики, дипломатії, підручники з математики, географії, геометрії, архітектури, довідкова література з різних галузей діяльності людини. Починаючи з 1714 р., щорічно видавався "Календар, або Місяцеслов християнський". Велику кількість видань було присвячено військово-морській справі. Крім цього, світ побачили дев'ять перекладів творів античних авторів з науковими коментарями. Так, до книги творів римського інженера й архітектора Аполлодора "Бібліотеки, або про богів" наукову передмову написав український письменник, політичний діяч, сподвижник Петра I Феофан Прокопович (1681–1736). У кінці XVII ст., та і протягом XVIII ст. підсилюється зацікавленість особою Петра I. Майже все, що видавалося в Росії і за її межами про Петра I та його епоху перечитувалося неодноразово. Це була любов і повага не стільки до однієї особи Петра, як до всієї могутньої і великої Росії.

Із 1727 р. осередком книговидавничої справи стала друкарня при Академії наук. Наукові праці друкувалися латиною, а пізніше російською мовою, для чого була трохи спрощена орфографія російського письма і введено нові розділові знаки. Згодом Академічна друкарня почала видавать щорічні календарі, а у 1739 р. отримала монопольне право на їх виготовлення [19, с. 332–336]. Починаючи з 1784 р., виникають приватні друкарні не тільки в Москві й Петербурзі, а й у деяких провінційних містах. Важливу роль в історії російської освіти, у зростанні книжкової продукції і в розширенні їх тематики відіграв указ "О вольных типографиях" від 15 січня 1783 р., що сприяло створенню великих друкарень таких, як Новикова, Шнора, із часом Селівановського, які були основними постачальниками друкарських шрифтів і матеріалів.

Велику роль у поширенні російської книги у другій половині XVIII ст. відіграв М. Новиков. Він уперше налагодив організовану систему розповсюдження своїх видань у багатьох провінційних містах, у тому числі й на Україні – у Харкові, Києві, Полтаві, Глухові, Ніжині [12, с. 108]. Залучаючи до своєї видавничої діяльності багатьох українських авторів, М. Новиков видавав підручники для українських шкіл, систематично вміщував відомості з українського життя на сторінках газети "Московські відомості". У своїй книзі "Опыт исторического словаря о российских писателях" (1772) наводить бібліографічні відомості більш як про 250 сучасних йому письменників, серед них представники найрізноманітніших суспільних верств: від письменників – вельмож і

дворян до вихідців з купецтва, дрібного міського люду і навіть кріпосного селянства [12, с. 109].

У зібрані російських стародрукованих книг кінця XVII–XVIII ст. Наукової бібліотеки імені М. Максимовича зберігаються видання, надруковані в Університетській друкарні Новикова. Серед них є такі примірники, як "Діяння Петра Великого..." І. Голикова [5]. До частин якого були надруковані ще тамовані доповнення, перше "Доповнення" [6] виходить у 1790 р. Загатили фонд й "Історичний, географічний й політичний опис Молдавії..." Д. Кантемира [10], "Листи государя імператора Петра Великого до Степана Андрійовича Количева..." [21], "Листи імп. Петра Великого до брата свого царя Іоанна Олексійовича й патріарха Адріана..." [22] та ін. 12 вересня 1784 р. була заснована нова "Типографічна Компанія". У цей період продовжувалася також успішна наукова діяльність Новикова в галузі вітчизняної історії. Новиков завжди намагався вдосконалити своє видання. Свідоцтвом тому є друге видання "Вивлиофики" у 20 частинах "вновь исправленное, умноженное и в порядок хронологический по возможности приведённое", яке надруковано ім у 1788–1791 рр. в Москві [16, с. 38]. "Российская Вивлиофа" справила великий вплив на розвиток історичної науки, її примірники зберігаються в університетській бібліотеці.

Знання історії своєї країни, свого народу Новиков вважав необхідним для кожної освіченої людини. Його видання відзначалися вишуканою друкарською культурою. Він вимагав від художників і граверів не тільки пластичної виразності, а й змістовності. Його виданням була властива серйність й однотипність зовнішнього оформлення зі скромним використанням графічного матеріалу [19, с. 338]. Головну увагу друкарів він звертав на професійне складання, верстання та якісний друк. Зазначимо, що у другій половині XVIII ст. набули популярності видавничі оправи. Видання М. Новикова продавалися в палітурках, кришки яких покривали прооченим оліфою папером або мармуровим папером ручного виготовлення. Оздоблювалися такі оправи (вони отримали назву картонаж) скромно: на них друкувалася здебільшого тільки назва книжки, іноді додавалися невеличкі графічні прикраси. У 1779–1789 рр. М. Новиковим було розгорнуто величезну, небувалу за своїм масштабом різномічну просвітницьку діяльність – блискуче "новиковське десятиріччя" [7, с. 63]. Його історичні праці й публікації зберегли своє наукове значення і до наших часів. Із 16 вересня 1796 р. приватні друкарні були закриті, але їх видання потрапили до бібліотек, у користування приватних осіб, і широко ввійшли в практику навчальних закладів, як світських, так і духовних.

Стародруковані та рідкісні книги містять екслібриси, суперекслібриси, печатки, автографи, маргіналії, які визначають історико-культурну цінність книги, дають змогу встановити їх колишніх власників, прослідкувати історію створення та збереження колекцій. Одним із цікавих зібрань, подарованих Університету св. Володимира, стала колекція Д. Бібікова. Коло тем, що цікавили Бібікова, було надзвичайно широке: це історія Росії, церковнослов'янська мова, історія релігії й культури, етнографія, літературознавство. Важливе місце в його колекції займають довідково-бібліографічні видання. Бібліотека Д. Бібікова – це бібліотека-біографія, де книги були не тільки прикрасою, але й помічниками в роботі. У зібранні є стародруки XVII ст., книги слов'янського і гражданського друку XVIII ст., значна кількість стародавніх латинських, французьких, німецьких, англійських та інших книг. З російських книг Д. Бібікова для прикладу можна назвати такі цікаві видання: О. Бєляєва "Дух Петра Великого імператора всеросійського і суперника його Карла XII, короля шведського" [2], Ф. Ємін "Російська історія життя усіх стародавніх від самого початку

Росії правителів, всі велики і вічної достойні пам'яті імператора Петра Великого дії" [9], "Короткий історичний нарис про початок роду князів російських..." [14] та ін. Зібрання Д. Бібікова містять історичні, юридичні та географічні видання, у яких викладалася історія, право, описувалася територія Російської держави і її окремих частин від найдавніших часів: "Стародавня Російська Ідографія" [8], до змісту якої входив опис Росії при царі Федорі Олексійовичі. Книга має золоте забарвлення, шкіряну палітурку червоного кольору прикрашає золотисте тиснення на корінцях та кришці, вона має заставки та кінцівки. Її екслібриси свідчать про належність до Bibliothèque du Prince E. Lwoff та власність бібліотеки Д. Бібікова. Це цінний пам'ятник історичної географії, який потім декілька разів перевидався. Серед книг, що входили у складову частину власного зібрання Бібікова, привертають увагу видання-конволют, серед них: "Опис всіх у Російській державі проживаючих народів, а також їх життєві обряди, вірування..." [20]. Книга містить три частини видання, які перекладено з німецької мови. Присутні такі тематики як мовознавство, філософія: "Граматика словенська" М. Смотрицького [24], "Лексикон тръохмовний..." [15] та ін. Розташовані вони в університетській бібліотеці за інвентарним номером, шифр книги складається з арабських цифр. На внутрішньому боці верхньої кришки кожного примірника міститься екслібрис з текстом, що свідчить про власність до Bibliothèque du Prince E. Lwoff та екслібрис, надрукований золотими літерами: "Бібліотека імператорського Університету Св. Володимира. Бібліотека генерал-ад'ютанта Дмитра Гаврилоїча Бібікова, пожертвувана університету його донькою, графинею Кассіні у 1898 р." Після смерті Бібікова (1870) бібліотека перейшла до його зятя Є. Львова і знаходилася в одному з маєтків княгині З. Львової – Кассіні (дочки Д. Бібікова) у с. Лаєшеві, Симbirської губернії. Є. Львов значно поповнює її фонди. У 1898 р., після смерті Є. Львова, З. Львова-Кассіні виявила бажання передати бібліотеку Імператорському університету Св. Володимира [18, с. 117]. Зібрання книг, подарованих Київському університету графинею Касіні, складалося із 14 тис. томів.

Загатили бібліотеку університету Св. Володимира зібрання М. Маклакова. Його колекція представлена переважно релігійною тематикою. Відміною ознакою зібрання цієї колекції є суперекслібрис на верхній крищі: "Из библиотеки Н. Маклакова". Із зворотної сторони екслібрис та на титульному листі печатка, яка переконливо свідчить про належність примірника власнику. Серед них видання: "Царський путь хреста Господня" [25], надруковане в друкарні Чернігівського монастиря; І. Галятовського "Ключ розуміння" [4], видання Києво-Печерської лаври та ін. Комплектуючи свою бібліотеку, власники, як правило, не обмежувалися зібранням сучасних їм видань, вони також купували чи одержували у подарунок більш ранні видання, необхідні як для практичної діяльності, так і для поповнення своєї тематичної колекції. Багато книг із зібрання того чи іншого колекціонера мають відмітки минулих власників.

Бібліотека – пам'ятник культури, який відображає особистість її власника, його знання, світосприйняття, духовні та практичні потреби, чи звичайну манеру поводження з книгою, її придбання, використання, продажу, даруючи чи передаровуючи [3, с. 3]. Стародруковані видання, які зберігаються у Науковій бібліотеці імені М. Максимовича КНУ імені Тараса Шевченка доступні для широкого кола читачів у відділі рідкісної книги. Це не тільки пам'ять минулих поколінь для наших сучасників, але й великий, доволі багатий і різноманітний інформаційний потенціал, який несе у собі російські стародруковані видання кінця XVII–XVIII ст. Ми можемо накопичити інформацію щодо особистості зібра-

ча колекції, досліджувати як ішов процес видання книг та яке коло авторів у них представлене; хто були перші російські автори, праці яких були надруковані ще за їх життя; який вплив на відбір друкованих книг мали виці світські й церковні правителі – царі й патріархи; які були перші світські книги, надруковані в Москві й обставини їх появилення. Стародруки дають цінні знання з історії як книгодрукування так і тісно пов'язаним з ним виробництвом паперу, граверним мистецтвом. Вони зберегли реальні свідчення про віру, культуру й державні ідеї, якими жила Росія. Важлива робота з оригіналом, джерелом, що пов'язані з подіями, ідеями, поглядами минулих епох. Вони є унікальним свідоцтвом цивілізації й видатним всесвітнім надбанням, зберегти яке наш обов'язок перед пам'яттю предків, перед майбутнім поколінням.

1. Баренбаум И.Е., Даэвидов Т.Е. История книги. – М., 1960. – Ч. 1.
2. Беляева О. Дух Петра Великого императора всероссийского и соперника его Карла XII, короля Шведского. – СПб., 1798.
3. Боброва Е.И. Библиотека Петра I. – Ленинград, 1978.
4. Галлятовский И. Ключ разумения. – К., 1684.
5. Голиков И. Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России, собранные из достоверных источников и расположенные по годам. – М., 1788. – Ч. 1.
6. Голиков И. Дополнение к

Деяниям Петра Великого. – М., 1790. – Т. 1. 7. Дербов Л.А. Общественно-политические и исторические взгляды Н.И. Новикова. – Саратов, 1974.

8. Древняя Российская Идография. – СПб., 1773.
9. Ємін Ф. Российской история жизни всех древних от самого начала России государей, все великие и вечной достойны памяти имп. Петра Великого действия. – СПб., 1768.
10. Кантемир Д. Историческое, географическое и политическое описание Молдавии с жизнью сочинителя, бывшего князя в Молдавии Дмитрия Кантемира. – М., 1789.
11. Кацпржак Е.И. История письменности и книги. – М., 1955.
12. Книга і книгодрукарство на Україні. – К., 1964.
13. Колесник Є.О. Скарби наукової думки // Рад. Україна. – 1984.
14. Краткое историческое повествование о начале родов князей российских, происходящих от Великого князя Юрия. – М., 1785.
15. Лексикон трохъязычный. – М., 1703.
16. Лонгинов М.Н. Новиков и московские мартинисты. – М., 1867.
17. Магніцкий Л. Арифметика. – М., 1703.
18. Мяскова Т.Е. Бібліотека Імператорського університету Св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр.). – К., 2005.
19. Овчінніков В.С. Історія книги. – Л., 2005.
20. Описание всех в Российском государстве обитающих народов, так же их житейских обрядов... – СПб., 1776. – Ч. 1.
21. Письма государя имп. Петра Великого к Степану Андреевичу Колычеву и ответы его на оные. – М., 1785.
22. Письма имп. Петра Великого к брату своему царю Иоанну Алексеевичу и патриарху Адриану. Перепл. с кн.: Петр Великий. Письма... к Степану Андреевичу Колычеву. – СПб., 1788.
23. Русский биографический словарь : В 20 т. – М., 2001. – Т. 10. 24. Смотрикій М. Грамматика славенская. – М., 1721.
25. Царський путь хреста Господня. – Чернігов, 1704.

Надійшла до редколегії 15.02.06

Ю. Сорока, канд. іст. наук

НАСИЛЬНИЦЬКЕ ВИСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У 1940–1950-Х РОКАХ

Розглянуто питання масових примусових виселень жителів західноукраїнських земель у повоєнний період.

The article deals with the problem of mass expulsions by force of the Western Ukrainianland's inhabitants in the post-war period.

Зі вступом зимою-весною 1944 р. Червоної армії на західноукраїнські землі боротьба з національно-визвольним рухом стала одним з основних завдань радянського режиму в цьому регіоні. Діяльність радянської репресивно-каральної системи з придушення всяких проявів національної самосвідомості з найбільшою жорстокістю проявилася у процесі безперервних масових примусових виселень, що трактувалися державними і партійними органами влади як "додаткові заходи у боротьбі з бандитизмом". Виселення чи залікування засланням в арсеналі каральних органів було одночасно і засобом покарання, і засобом шантажу не тільки членів ОУН-УПА, а й усього населення, адже саме перебування на окупованій німцями території вважалося не тільки підозрілим, а й провинним. Підкresлюючи особливу недовіру до західноукраїнців, радянський режим придумав категорію "спецпереселенців", до якої потрапляли всі, хто виявив найменшу непокірність й ознаки національної свідомості.

Зусиллями багатьох вітчизняних дослідників відтворено картину сталінських депортаций, виселень із західних регіонів України. Механізм репресій, система державного насилля досить ґрунтовно розкриті в монографії І. Біласа [1]. Окрім аспектів цієї проблеми дослідженні у працях М. Бугая [2], І. Винниченка [3]. Разом з тим, незважаючи на певний обсяг публікацій, проблему масових примусових переселень західноукраїнського населення у 1940–1950-х рр. висвітлено лише фрагментарно.

Заходи з депортації жителів західноукраїнських земель розроблялися ще задовго до вступу туди Червоної армії. Ще 14 грудня 1943 р. начальник спецвідділу НКВС СРСР М. Кузнєцов та нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясний направили до наркомату внутрішніх справ СРСР запит, "як бути із сім'ями посібників німецьких окупантів і самими посібниками (фольксдойче)". 7 січня 1944 р. за підписом Л. Берії виходить розпорядження № 20, у якому зазначалося: "Усіх виявлених пособників на території України заарештувати з конфіс-

кацією майна на основі наказу НКВС СРСР № 001552 (1940). Усіх направляти в Черногорський спец табір (ст. Черногорські копальні Красноярського краю) для їх подальшого утримання [2, с. 27].

Після перших доповідних М. Хрущова Й. Сталіну про політичне становище у західних областях УРСР і видання на основі їх у березні 1944 р. постанови Державного комітету оборони СРСР про виселення сімей учасників ОУН-УПА були детально розписані практичні заходи і методи їх виконання.

В "Інструкції про порядок заслання членів родин оунівців та активних повстанців у віддалені райони Союзу РСР" від 5 квітня 1944 р. вказувалося категорії населення, яких необхідно було депортувати: "усі повнолітні члени сімей оунівців і активних повстанців, як арештованих, так і вбитих при сутичці..."

Крім цієї категорії, підлягають виселенню сім'ї активу і керівного складу ОУН-УПА, які переховуються і знаходяться тепер на нелегальному становищі..."

неповнолітні члени сім'ї відправляються разом із своїми родинами. Майно виселених підлягає конфіскації..."

Далі вказувався порядок оформлення і підстави для вислання – задокументовані дані начальників міських і районних відділів НКДБ-НКВС з мотиваціями, які базуються на:

а) довідці сільської ради про причетність тієї чи іншої особи до оунівців чи активних повстанців;

б) довідці оперативних органів на основі агентурних даних;

в) свідченнях співучасників по оунівському чи повстанському рухові.

Спецпоселенням дозволялося брати речі першої необхідності, а в примітці зазначалося: "Звернути особливу увагу, щоб сім'ї, котрі виселяються брали з собою як можна більше одягу, взуття і продуктів харчування, гроші без обмеження у сумі і побутові коштовності (обручки, годинники, серги, браслети, портсигари і т. д.)" [3, с. 114–118].

В "Інструкції-вказівці про порядок виселення родин активних учасників ОУН і УПА", затверджений наркомом